

בֵּיטֵלֵם

מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים

بیتسيلم مركز المعلومات الاسرائيلي لحقوق الانسان في الأراضي المحتلة

B'TSELEM - The Israeli Information Center for
Human Rights in the Occupied Territories

דף מידע נובמבר 1990

הריסות

ואטימות בתים

כאמצעי ענישה

בגדה המערבית

וברצועת עזה

דו"ח מעקב

רחוב קרן היסוד 18, ירושלים 92149
טלפון 667274, 02/667271, פקסי 02/667946

شارع كيرن همسود ١٨ القدس ٩٢١٤٩
تلفون - ٠٢ / ٦٦٧٢٧٤

18 Keren Hayesod st. Jerusalem 92149
Tel. 02/667271, 667274, Fax. 02/667946

בספטמבר 1989 פירסם **בצלם** דו"ח בנושא הריסות ואטימות בתים כאמצעי ענישה בגדה המערבית וברצועת עזה בתקופת האינתיפאדה. בדף המידע הנוכחי ננסה להצביע על המגמות בשימוש באמצעי הריסות ואטימות בתים בתקופה שחלפה מאז פורסם הדו"ח הקודם ונביא נתונים מעודכנים לגבי הריסות ואטימות בתים בשטחים בתקופה האמורה. באמצעות דו"ח זה אנו מבקשים להביא לידיעת הציבור מידע מעודכן על היקף השימוש בסנקציה של הריסת בתים ואטימתם, שהיא אחת משיטות הענישה החמורות ביותר המופעלות על-ידי כוחות הביטחון נגד תושבי השטחים. **בצלם** עוקב אחר הריסות ואטימות בתים בשטחים ומתעד אותן באופן קבוע. בדף מידע זה אנו כוללים תמונות בתים לפני ואחרי הריסתם, אשר צולמו כחלק מהמעקב שאנו עורכים. נראה לנו שתמונות אלו יכולות להמחיש את חומרתו של אמצעי הענישה הייחודי הזה.

הריסת בתים – והגירסה החמורה פחות של אותה סנקציה, אטימת פתחי הבית – היא שיטת ענישה המופעלת נגד חשודים בעבירות בטחוניות, בתוקף תקנה 119 לתקנות ההגנה (שעת חירום) 1945, המסמיכה את המפקד הצבאי באיזור הרלוונטי לנקוט בסנקציה ברמות שונות של חומרה: אטימה חלקית, אטימה מלאה, הריסה חלקית או הריסה מלאה. לפי פסיקת בג"צ חומרת האמצעי הננקט צריכה להיות בהתאם לחומרת המעשים המיוחסים לחשוד. ככל הידוע לנו שיטת ענישה זו היא ייחודית לישראל ואינה מופעלת בשום מקום אחר בעולם, למרות שמקורה בתקנות שהתקין שלטון המנדט הבריטי.² הריסת ביתו של חשוד היא הליך מינהלי המתבצע ללא משפט וללא צורך בהוכחת אשמתו של הנענש בפני גוף שיפוטי. ברוב המקרים קודם ביצוע הסנקציה להרשעה בבית-משפט. כלומר, זהו עונש המוטל - על פי רוב - על אנשים שהם בגדר חשודים בלבד. הריסה או אטימת בית באות בנוסף לעונש שפוסק בית-המשפט לנאשם ואינו נכללות במסגרת

מקורות המידע

הנתונים בדו"ח מבוססים על תחקירי **בצלם**, נתונים שמסר לנו דובר צה"ל, פסקי דין של בג"צ, נתונים שמסרו לנו ארגוני זכויות האדם הפלסטיניים, וכן עיתונות עברית ופלסטינית. לצורך הכנת הדו"ח הוצלבו נתוני כל הגורמים הנ"ל, לגבי התקופה שבין 1 באוגוסט 1989 ל-30 בספטמבר 1990. במקרים שהיו חילוקי דעות לגבי העובדות ביקרו אנשי שטח מטעם **בצלם** במקום ההריסה, לאימות הנתונים. עם זאת, יש קושי להשיג נתונים מלאים על הריסות ואטימות בתים. בחלק מהמקרים הריסות ואטימות מבוצעות אך אינן מדווחות. הדו"ח, אם כן, כולל נתונים רק על הריסות ואטימות שלגביהן יש לנו מידע.¹

נשיא בית-המשפט העליון לשעבר, שמעון אגרנט, הביע לאחרונה את דעתו נגד הריסות ואטימות בתים בשטחים. השבועון הירושלמי "כל העיר" מביא מדבריו:^{*}
 [ש] האם לדעתך הריסת בתים היא אמצעי יעיל להשלת הסדר בשטחים?
 [ת] **אני חושב שזה לא חשוב. מה שחשוב זה, שזה לא אנושי.**
 [ש] בשנים האחרונות אישר הבג"צ הריסת עשרות בתים בשטחים. האם לדעתך הוא טעה?
 [ת] **אני מציע שאתה תסיק את המסקנה ממה שכבר אמרתי.**

* כל העיר 2.11.90.

1. כאשר נהרסה/נאטמה יחידת מגורים של משפחה מצומצמת בתוך מכלול מגורי המשפחה המורחבת התייחסנו לכך כהריסה/אטימה מלאה. כאשר נהרסו/נאטמו חדרים בודדים, שאינם מהווים יחידת מגורים נפרדת, התייחסנו לכך כהריסה/אטימה חלקית. בתים שנאטמו תחילה ונהרסו מאוחר יותר נמנו כהריסות.
 2. לאחרונה פורסם שבציראק הורסים את בתיהם של עברייני תנועה מועדים. לא מצאנו סימוכין לכך.
 3. לדוגמא: ב-22.1.90 נאטם בית משפחתו של יוסף נרדאווי בכפר חבלה (נפת קלקיליה). נרדאווי היה מבוקש ע"י כוחות הביטחון בעת האטימה ונהרג בחודש אפריל בעת שהכין מטען חבלה.
 ב-26.2.90 נאטם בית משפחתו של איימן מוחסיין אל-רוזה, מנהיג חוליית 'הנשר האדום' בשכם, אשר נהרג מירי חיילים ב-9.11.89.

העונשים המוטלים על-ידי בתי-המשפט. לא פעם נהרס בית שכור שלבעליו אין כל קשר למעשים שהביאו לענישה.

אמצעי ענישה דראסטי זה מופעל לעתים אף על בתיים בהם מתגוררות משפחותיהם של אנשים המבוקשים על-ידי כוחות הביטחון וטרם נתפסו וכן על בתי משפחותיהם של אנשים שנהרגו.³

מדובר, אם כן, באמצעי ענישה שהוא אולי הדראקוני מכל אמצעי הענישה המופעלים נגד תושבי השטחים.

בבג"צ 361/82 ציין השופט אהרון ברק כי זהו אמצעי חריף וחמור שיש להשתמש בו רק לאחר שקילה ובדיקה קפדנית ורק בנסיבות מיוחדות:

חומרתי של ההריסה היא משולשת: ראשית, יש בה כדי לשלול מקום מגורים לדיירי הבית; שנית, יש בה כדי למנוע אפשרות של השבת המצב לקדמותו; ושלישית, יש בה, לעתים, כדי לפגוע בדיירים השכנים.

התהליך

בדרך כלל היוזמה להריסת בית או אטימתו היא של גורם בטחוני (צה"ל או השב"כ), שיש בידו ראיות כלשהן הקושרות לכאורה אדם מסוים לביצוע עבירות בטחוניות. ראיות אלו מבוססות לרוב על עדויות שמסרו אנשים שונים לגבי מעשיו של החשוד, או על הודאה שמסר החשוד עצמו כשנחקר. כפי שצויין לעיל, ברוב מקריע של המקרים ההריסה מתבצעת לפני שהחשוד הועמד לדין והורשע. הגורם הבטחוני שזים את הסנקציה הוא גם הממליץ באיזה אמצעי לנקוט והוא מעביר את המלצתו, עם חומר הראיות נגד החשוד, אל היועץ המשפטי של האיזור בו מתגורר החשוד.

היועץ המשפטי בודק את חומר הראיות ולאחר שמצא אותן מבוססות דיין הוא, מאשר עקרונית את הסנקציה. אם יש כוונה להרוס את הבית בודקים את האפשרות הטכנית לבצע זאת. אם מתברר שאי-אפשר להרוס את הבית (למשל, אם מדובר בדירה בבית משותף) מומרת ההריסה באטימה. לאחר שאושר הצו עקרונית על-ידי היועץ המשפטי, אם מדובר באטימה, ניתן לבצע אותה באופן מיידי. אם מדובר בהריסת הבית יש לאפשר למשפחה לערער על ההחלטה.

תחילה מודיעים למשפחה על הכוונה להרוס את ביתם. המשפחה רשאית לערער על ההחלטה בתוך 48 שעות, בפני המפקד הצבאי של איזור מגוריה (הגדה המערבית או רצועת עזה). אם דחה המפקד הצבאי את הערעור, רשאית המשפחה לעתור לבג"צ נגד ההריסה, שוב,

באפריל 1988 נכנסה קבוצת ילדים מטיילים מהתנחלות אלון-מורה לכפר ביתא שבשומרון. הילדים הותקפו באבנים ע"י תושבי הכפר.

המאבטח שליווה את הטיול, רומס אלדובי, פתח באש. מהירי נהרגו שניים מתושבי ביתא ואחת המטיילות.

בעקבות האירוע הרס צה"ל 14 בתיים של תושבי הכפר, ביניהם ביתו של אדם אשר נתן מחסה לילדים המטיילים.

בספטמבר 1990 תעה חייל המילואים אמנון פומרנץ בדרכו ונקלע למחנה הפליטים אל-בורייג' ברצועת עזה. תושבי המחנה סקלו אותו באבנים והעלו את מכוניתו באש.

בעקבות האירוע הרס צה"ל כשלושים מבנים באיזור שבו היה הרצח, ולפחות 6 בתיים של תושבים החשודים שהשתתפו ברצח.

בתוך 48 שעות. יצויין, שעד עתה, מתוך עשרות עתירות שהוגשו לבג"צ נגד הריסות ואטימות בתיים, התקבלה עתירה אחת בלבד (ראה להלן ע" 5).

במשך התהליך האמור מתקיים משא-ומתן בין עורך-הדין של המשפחה לגורמים הצבאיים ומושגת לעתים פשרה של המרת סנקציה חמורה בסנקציה חמורה פחות: אטימה במקום הריסה, אטימה חלקית במקום אטימה מלאה וכיו"ב. ביקשנו מדובר צה"ל מידע לגבי מקרים בהם הומרה סנקציה חמורה בסנקציה חמורה פחות, אך נמסר לנו שאין באפשרותם להעביר לנו את הנתונים כיוון שמדובר בבדיקת תיקים רבים.

משמוצו כל ערכאות הערעור ואושרה סופית הריסת הבית, מוטל בדרך כלל עוצר על סביבת הבית המיועד להריסה, מוקצב זמן קצר לבני המשפחה לפנות את תכולת הבית ולאחר מכן נהרס הבית באמצעות בולדוזר או על-ידי פיצוץ בדינמיט. לא אחת נגרם נזק לבתים סמוכים, בעיקר כאשר ההריסה נעשית בפיצוץ. (ראה להלן ע" 9).

מוטל איסור על המשפחה לבנות שוב את ביתה או לפרוץ את הפתחים האטומים, כיוון שהצו לאטימה או להריסה הוא גם צו להחרמת הקרקע. לאחר ההריסה או האטימה מקבלת המשפחה בדרך כלל אוהל מאונר"א או מהצלב האדום והיא מקימה אותו על חורבות הבית ההרוס (אף שכאמור הדבר אסור בשל החרמת הקרקע). המשפחות מקבלות סיוע או פיצוי מסויים ממוסדות וארגונים פלסטיניים, המאפשר להן חודשים אחדים של מגורים בשכירות בדירה אחרת.

ניתוח הנתונים

אטימות בתים*				הריסות בתים*				חודש
רצועת עזה*		הגדה המערבית		רצועת עזה*		הגדה המערבית		
דו"צ	בצלם	דו"צ	בצלם	דו"צ	בצלם	דו"צ	בצלם	
0	0	0	0	0	0	0	1	דצמ' 87
0	0	0	0	0	0	0	0	ינו' 88
0	0	0	0	0	0	0	2	פבר' 88
0	0	0	0	1	1	10	13	מארס 88
1	1	0	0	2	3	21	16	אפר' 88
0	1	6	5	2	2	1	2	מאי 88
0	1	9	8	5	5	10	10	יוני 88
1	3	6	6	6	7	10	6	יולי 88
0	0	2	2	7	2	13	13	אוג' 88
0	0	1	0	0	0	16	0	ספט' 88
1	6	0	6	7	7	3	17	אוק' 88
9	4	12	8	7	6	17	17	נוב' 88
0	1	1	1	5	4	4	4	דצמ' 88
5	8	8	6	0	9	15	15	ינו' 89
4	3	3	11	2	2	1	5	פבר' 89
4	2	3	3	12	18	15	14	מארס 89
0	0	0	0	0	0	0	0	אפר' 89
0	0	7	11	0	2	12	21	מאי 89
9	4	11	10	11	15	12	14	יוני 89
3	2	0	2	6	10	0	3	יולי 89
37	36	69	79	73	93	160	173	סה"כ

1	1	0	4	2	6	0	2	אוג' 89
4	2	0	2	6	7	0	0	ספט' 89
3	3	1	1	2	2	1	2	אוק' 89
5	3	4	**2	0	2	0	0	נוב' 89
1	2	0	0	12	13	1	2	דצמ' 89
1	2	17	***13	9	16	1	4	ינו' 90
0	0	17	***14	4	7	4	4	פבר' 90
0	1	4	4	0	1	2	2	מארס 90
0	0	0	0	0	0	0	0	אפר' 90
0	0	6	12	0	0	2	4	מאי 90
1	1	3	6	1	6	2	3	יוני 90
0	2	2	3	1	2	1	1	יולי 90
1	4	5	10	1	1	0	1	אוג' 90
0	10	1	3	0	8	4	7	ספט' 90
17	31	60	74	38	71	18	32	סה"כ

סה"כ מתחילת

האינתיפאדה 54 67 129 153 111 164 178 205

* הנתונים כוללים הריסות ואטימות מלאות בלבד.

* נתוני **בצלם** לגבי רצועת עזה עודכנו מאז שפורסם הדו"ח הקודם.

** 3 בתים נוספים שנאטמו נהרסו במועד מאוחר יותר.

*** בית נוסף שנאטם נהרס במועד מאוחר יותר.

הטבלאות מצביעות על פער של קרוב לארבעים אחוז בין נתוני **בצלם** לנתוני דובר צה"ל המתייחסים לתקופה אותה בודק הדו"ח. בדו"ח **בצלם** הקודם בנושא הריסות בתים התייחסנו לאי-התאמה וסתירות פנימיות בנתונים שסמרו גורמים שונים במערכת הביטחון וקבענו:

אין אנו מאשימים את המערכת באמירת אי-אמת ביודעין אלא באי-ידיעת העובדות לאשורן, בזלזול בחומרת הנושא ובזלזול בזכות הציבור לקבל ממנה מידע אמין ומדויק.

למרבה הצער, בתקופה שבודק דו"ח מעקב זה לא דווח על חלק ניכר מההריסות והאטימות שבוצעו. לדעתנו, יש בכך כדי להצביע על המשך היחס המזלזל שעליו הצבענו בעבר.

בצלם העביר לידי דובר צה"ל, לפני שבועות אחדים, מידע מפורט על בתים שנאטמו או נהרסו ואינם מופיעים ברשימה שהעביר אלינו הדובר. נמסר לנו שהמידע ייבדק אך עד למועד כתיבת שורות אלו לא הסתיימה הבדיקה. נשמח לפרסם את הנתונים המתוקנים של דובר צה"ל באחד מפרסומיו הקרובים.

בצלם עורך בימים אלה בדיקה לעומק של הנתונים. מניתוח ראשוני עולה שבתקופה אליה מתייחס דו"ח זה חלה ירידה בשימוש בהריסת ואטימת בתים. בגדה המערבית היתה ירידה דראסטית בהריסות ועליה באטימות. ברצועת עזה היתה עליה מתונה, הן בהריסות והן באטימות. נצביע כאן על כמה מהמסקנות הראשוניות העולות מהבדיקה.

א. העילות

העילות להריסת ואטימת בתים הן, כפי שהודגש במבוא, טענות נגד חשודים שברוב המקרים לא הורשעו בבית-משפט ובחלק מהמקרים אפילו לא נתפסו. הריסות ואטימות הבתים הופעלו בתקופה זו בעיקר נגד חשודים בפגיעה בחשת"פים (חשודים בשיתוף פעולה).

בדרך כלל מוצא צו הריסה נגד חשודים ברצח ופציעה של ישראלים או ברצח חשת"פים. אטימה מופעלת בדרך כלל נגד חשודים בחברות בוועדות הלם, זריקת בקבוקי תבערה, תקיפת חשת"פים, ולפעמים גם נגד חשודים במעורבות ברצח. במקרים אחדים נאטמו בתיהם של מיידים אבנים שגרמו לפציעת ישראלים.

ההיבט המשפטי

עתירות לבג"צ נגד הריסות ואטימות בתים⁷

בג"צ דן במשך השנים בעשרות עתירות שעניינן הריסות או אטימות בתים בשטחים. כשלושים עתירות בנושא זה מוגשות מדי שנה מאז תחילת האינתיפאדה. עד עתה דחה בג"צ את כל העתירות פרט לאחת.⁸ ביולי 1989 הטיל בג"צ הגבלה על השימוש בהריסת בתים למטרות ענישה בעקבות עתירה של האגודה לזכויות האזרח בישראל בעניין זכות הערעור לפני הריסת בית (בג"צ 358/88). נשיא בית-המשפט העליון, השופט מאיר שמגר, קבע בפסק-הדין שאין להרוס מבנים בשטחים מבלי שתניתן לנפגעים אפשרות לערער על צו ההריסה בפני בג"צ. הריסה מיידית, נקבע בפסק-הדין, תבצע רק במקרים של צורך צבאי-מבצעי:

כאשר יחידה צבאית מבצעת פעולה מבצעית, אשר במסגרתה עליה לסלק מכשול או להתגבר על התנגדות, או להגיב לאלתרו על התקפה על כוחות הצבא או על אזרחים שנתקימה אותו זמן, או נסיבות כיוצא באלה.

החלטה זו של בג"צ התקבלה בניגוד לעמדת מערכת הביטחון ומיוחסת למגמה של בית-המשפט להעמיד את השימוש בסמכויות הנרחבות של המישל הצבאי לביקורת שיפוטית?⁹

ב. השפעת ההחלטה בבג"צ המונעת הריסה לפני מתן אפשרות לעתור לבג"צ

ב-30.7.89 פסק בג"צ, בתשובה לעתירת האגודה לזכויות האזרח בישראל, שיש לאפשר לבעלי בתים שנגדם הוצא צו הריסה, לעתור לבג"צ לפני שמבצעים את ההריסה. מהשוואה בין התקופה שמראשית האינתיפאדה עד פסיקת בג"צ לבין התקופה שמאז החלטת הבג"צ עד סוף ספטמבר 1990 עולה:
א. מספר הבתים הכולל שנהרסו או נאטמו ירד בכ-22 אחוז.⁴
ב. לאחר פסק הדין של בג"צ בעתירת האגודה עלה מספר האטימות וירד מספר ההריסות.⁵

ג. השוני במדיניות בין רצועת עזה והגדה המערבית

בתחילת אוגוסט 1989 עזב האלוף עמרם מצנע את פיקוד המרכז (הגדה המערבית). החליף אותו האלוף יצחק מרדכי אשר עזב את פיקוד הדרום (רצועת עזה). ולתפקיד אלוף פיקוד הדרום נכנס האלוף מתן וילנאי.⁶ בין אם הדבר נובע מגישתו של אלוף הפיקוד ובין אם מעורבים בכך גורמים נוספים, כגון המצב בשטח ו"נפשות פועלות" נוספות, התמונה המצטיירת מהשוואה בין שתי התקופות בהן אנו עוסקים מראה שבתחום פיקודו של האלוף יצחק מרדכי נעשה שימוש מצומצם יותר בסנקציה של הריסה בהשוואה לתחומים בהם פעלו האלופים האחרים.

4. בתקופה שבין אוגוסט 1989 לספטמבר 1990 נהרסו ונאטמו בממוצע קרוב ל-15 בתים בחודש בעוד שבתקופה שבין דצמבר 1987 ליולי 1989 נהרסו או נאטמו 19 בתים בממוצע כל חודש.
 5. לפני החלטת בג"צ היו בממוצע 13.3 הריסות בחודש ו-5.75 אטימות. מאז ההחלטה היו בממוצע 7.35 הריסות בחודש ו-7.5 אטימות.
 6. בתקופה בה כיהן מרדכי כאלוף פיקוד הדרום נהרסו ברצועת עזה בממוצע 4.65 בתים בחודש ונאטמו פחות משני בתים. מאז כניסת מתן וילנאי לתפקיד אלוף פיקוד הדרום נהרסו ברצועת עזה 5 בתים בחודש ונאטמו 2.2 בתים בחודש.
 - בתקופה בה היה עמרם מצנע אלוף פיקוד המרכז נהרסו 8.65 בתים בחודש ונאטמו קרוב ל-4. מאז כניסת יצחק מרדכי לתפקיד אלוף פיקוד המרכז נהרסו בממוצע 2.3 בתים בחודש ונאטמו 5.3.
 7. ככתיבת פרק זה נעזרנו בין היתר בתזכיר שהכינה קים טרייגר, משפטנית מתנדבת באגודה לזכויות האזרח בישראל.
 8. ב-6.5.90 דן בג"צ בעתירה שהגישה עו"ד לאה צמל נגד הריסת ביתו של עבד אל-רחים עביד, תושב עזה שהואשם בחברות בוועדת הלם. בפסק הדין (בג"צ 802/89) קבע בית-המשפט כי המפקד הצבאי (אלוף הפיקוד) טעה בנכונות חלק משמעותי של העובדות עליהן התבסס בהוצאת הצו. השופטים הורו לאלוף הפיקוד לשוב ולבדוק את צו ההריסה. עד למועד כתיבת שורות אלו לא נהרס הבית.
 9. לאחרונה פירסם בג"צ את נימוקי החלטתו לבטל צו ביניים שמנע זמנית ביצוע הריסות של מבנים במחנה הפליטים אל-בורייג' ברצועת עזה. במקרה האמור החליט צה"ל על הריסת מבנים לא לפי תקנה 119 לתקנות ההגנה, אלא כאמצעי מבצעי לצורך הרחבת כביש במקום בו נרצח חייל המילואים אמנון פומרנץ.
- בית-המשפט קבע עקרונית כי גם לגבי הריסות מסוג זה יש לתת למשפחה אפשרות להשמיע טענותיה ולפנות לבג"צ. אך במקרה של אל-בורייג' קיבל בית-המשפט את עמדת הצבא לפיה מדובר בפעולה להגנה על חי אדם, שאינה סובלת דיחוי. פרשנים משפטיים טענו כי החלטה זו מהווה נסיגה מדאגמה מהמגמה הנזכרת לעיל, של העמדת סמכויות הריסות הצבאיות לביקורת שיפוטית, ומבטאת רתיעה של שופטי בית-המשפט העליון מהתערבות בשיקולי ביטחון.

בפסק-הדין האמור הדגיש השופט שמגר את החשיבות המיוחדת של מתן זכות הטיעון בעניין שתוצאותיו אינן הפיכות באומרו:

אם דרושה פעולה על אתר, ניתן להסתפק בפעולה שהיא הפיכה, כגון פינוי או אטימה, ולהשהות את עניין ההריסה עד לאחר ההכרעה השיפוטית.

מעיון בפסקי-הדין של בג"צ בעניין הריסות ואטימות בתים אפשר ללמוד על יחסו של בית-המשפט לשימוש בסנקציה של הריסות ואטימות בתים ועל עמדתו לגבי הטיעונים השונים המועלים נגד השימוש בסנקציה זו.

א. היקף הפיקוח השיפוטי על שיקול הדעת של המפקד הצבאי

בג"צ אינו בוחן את היעילות או התבונה שבהפעלת שיקול הדעת של המפקד הצבאי שהוציא את הצו אלא את חוקיות שיקול הדעת בלבד. כלומר, האם המפקד פעל באופן סביר וביסס החלטתו על תשתית עובדתית מוצקה.

אפשר, לפיכך, לטעון כי הפיקוח השיפוטי של בג"צ על שיקול הדעת של המפקד הצבאי שהוציא צו הריסת בית, הוא מוגבל למדי וכי עד עתה נוטה בג"צ שלא "לשים את עצמו בנעלי המפקד" בבואו לבחון את סבירות ההחלטה.

בתחילת 1989 הגיש עו"ד שלמה לקר עתירה לבג"צ בשם תושב קלקיליה שביתו נהרס. האיש, עטיה חיליל מוסטפה, טען שכוחות הביטחון הרסו את ביתו בטענה ששני אחיו החורגים, החשודים ביודי אבנים, התגוררו אצלו. למעשה, טען העותר, התגוררו הנערים בבית אביהם. בית האב הוא בית דל ואילו הבית שנהרס היה בית גדול ומפואר שהכיל שלוש דירות. בעתירה (בג"צ 539/89) הצביע עו"ד לקר על שורה של פגמים בפעולת המפקד הצבאי שהוציא את צו ההריסה, וטען כי המפקד פעל לכל אורך הדרך ברשלנות ובחוסר תום-לב. בין היתר טען לקר כי לא נעשתה בדיקה רצינית היכן באמת התגוררו הנערים. העותרים הגישו שורה של תצהירים לביסוס גירסתם לגבי העובדות השנויות במחלוקת, וכן תוצאות של בדיקות פוליגרף שאישרו כי העותרים דוברי אמת. אולם, פרקליטות המדינה בחרה שלא לבדוק שנית את העובדות לאור טענות העותרים וביססה את עמדתה על חומר חסוי שהוגש לבית-המשפט. בפסק-הדין קיבלו השופטים את גירסת המדינה במלואה, מבלי להתייחס כלל לראיות שהציגו העותרים. השופטים דחו את העתירה בקביעה: "נחה דעתנו כי על-פי מכלול החומר לא נפלה כל טעות בהריסת הבית".¹⁰

ב. תוקפה של תקנה 119

שאלת תוקפה של תקנה 119 לתקנות ההגנה (שעת חירום) 1945, עולה בפסקי-דין רבים. יש הגורסים שהתקנות המנדטוריות בוטלו על-ידי הירדנים ולפיכך לא היתה תקנה 119 בתוקף כאשר נכנס צה"ל לגדה המערבית ב-1967.

עמדת בית-המשפט העליון בשאלה זו היא שתקנה 119 היתה בתוקף ברציפות מאז 1945, מכוח חיקוק ירדני שנשאר בתוקף מתקופת המנדט הבריטי (בג"צ 434/79), ולאחר מכן מכוח מנשר בדבר סדרי השלטון והמשפט שפורסם עם כיבוש הגדה המערבית ב-1967. לגבי רצועת עזה קבע בג"צ (בג"צ 358/88) כי "בחבל עזה לא חל שינוי מהותי בדין המקומי מאז תקופת המנדט, כך שלא הועלתה מעולם טענה החולקת על המשך תוקפן בחבל האמור של תקנות ההגנה".

ג. המשפט הבין-לאומי

טיעון נוסף גורס שהריסת ואטימת בתים מנוגדות לאמנות האג וגינווה.

הטיעון הזה מסתמך על האיסור המוטל באמנות אלו על ענישה קולקטיבית (סעיף 50 באמנת האג וסעיף 33 באמנת גנווה הרביעית) וכן על האיסור על-פי אמנת גינווה (סעיף 53) "להחרב נכסי מקרקעים או להשמיד נכסי מטלטלים השייכים ליחיד או לרבים...", אלא אם כן היו פעולות צבאיות מחייבות לחלוטין את ההחרבה וההשמדה האלה."

לפי עמדת בג"צ (434/79, 897/86) האמנות אינן רלוונטיות כיוון שתקנה 119 היא חלק מהחוק המקומי, שעל-פי האמנות עצמן (סעיף 43 באמנת האג וסעיף 64 באמנת גנווה הרביעית) גובר על הסעיפים האחרים. יש לציין כי לאחרונה הכין ח"כ אמנון רובינשטיין, במשותף עם האגודה לזכויות האזרח בישראל, הצעת חוק הבאה לאמץ את אמנת גנווה הרביעית כחלק מהחוק הישראלי. אם תתקבל הצעת החוק, לא יהיה עוד בסיס לתפיסה לפיה תקנה 119 גוברת על הוראות אמנת גנווה.

10. ראה: משה דיינפלד, "נחה דעתו של בג"צ", הארץ,

21.10.90

ד. ענישה קולקטיבית

בהתייחסו לטענה שהריסת בתים היא עונש קולקטיבי, האסור על-פי המשפט הבין-לאומי, קבע בית-המשפט (בג"צ 698/85):
אין כל יסוד לקובלנת העותרים, שהריסת הבתים יש בה משום ענישה קולקטיבית. לגירסתם, אין להעניש אלא את המחבלים והעבריינים עצמם, ואילו הריסת בית יש בה כדי לפגוע ביתר בני המשפחה, שיישארו מחוסרי גג. פירוש כזה, אילו היה מתקבל על-ידינו, היה מרוקן מתוכנה את התקנה הנ"ל והוראותיה, וכל מה שהיה נותר ממנה לא היה אלא אפשרות להעניש מחבל המתגורר לבדו ויחידי בבית.

ענישת קבוצת אנשים בשל עבירות שלא עברו בעצמם, היא ענישה קולקטיבית מובהקת.
בית-המשפט לא התייחס לכך שהריסת בית היא, מעצם טבעה, אמצעי המעניש את משפחתו של החשוד בעבירה ולא אותו עצמו. ברוב המקרים החשוד אינו בעל הבית אלא אחד מבני המשפחה. לפיכך, ההריסה אינה פוגעת בזכות הקניין שלו, כי אם בזו של אביו או קרוב משפחה אחר. ההריסה אינה פוגעת גם במקום המגורים של החשוד, כיוון שעל-פני-רוב הוא עצור בידי כוחות הביטחון ואינו מתגורר בבית.

ה. טיעון ההרתעה

הנימוק העיקרי להצדקת השימוש בסנקציה של הריסת ואטימות בתים הוא שאמצעי זה נועד להרתיע מפני ביצוע מעשים דומים.
בהתייחסו לשאלה זו (בבג"צ 698/85) קבע השופט בן-דרור כי מטרתה של תקנה 119 "להשיג את האפקט ההרתעתי".

"[אפקט כזה] צריך לחול לא רק על המחבל עצמו אלא גם על הסובבים אותו... עליו לדעת, כי מעשיו הנפשעים יפגעו לא רק בו, אלא שעלולים הם להמיט סבל רב גם על בני משפחתו. מבחינה זו אין הסנקציה של ההריסה הנ"ל שונה מעונש מאסר, המוטל על ראש משפחה, אב לילדים קטנים, שיישארו ללא תומך וללא מפרנס.

תא"ל (מיל') אריה שלו בחר, בספרו על האינתיפאדה, את השפעת הריסת בתים בשטחים על היקף האירועים האלימים.¹¹ שלו בדק בין היתר אם הריסת בתים רבים בחודש מסויים הביאה להפחתה בזריקת בקבוקי תבערה בחודש שאחריו. לפי שלו לא פחת מספר הבקבוקים שנזרקו במהלך חודש לאחר הריסת מספר גדול של בתים. כך, למשל, אחרי הריסת 23 בתים בחודש אפריל 1988, עלה מספר

הבקבוקים שנזרקו בחודש מאי ל-163.

לסיכום, קובע שלו,

ניתן לומר כי עם הזמן, מצד אחד – פחתה מאוד השפעתו ההרתעתית של אמצעי הריסת בתים, בעיקר מאז החל אש"פ להעניק פיצוי כספי למשפחות הנפגעים, ומצד שני – גברה השפעתו בכיוון של הגברת ההתנגדות לשלטון הישראלי. בשורה של עתירות שהוגשו בחודשים האחרונים ביקשה עו"ד לאה צמל מבית-המשפט להוציא צו על תנאי שיאפשר לה לבקש מפרקליטות המדינה למסור פרטים סטטיסטיים על מספר הפגיעות במשפתי פעולה ותאריכי הפגיעות הללו, ועל מספר הבתים שנפגעו בעקבות זאת, תוך פירוט תאריכים. צמל ביקשה לקבל את הפרטים הללו על מנת להוכיח את טענתה כי אף שכוחות הביטחון השתמשו בסנקציה של הריסת ואטימות בתים לעתים תכופות במהלך האינתיפאדה, לא פחתו מעשי ההתקוממות על כל תופעותיהם. מכאן, לדעת צמל, שסנקציה זו אינה יעילה ולפיכך בלת-סבירה.

שופטי בג"צ סירבו עד עתה בעקביות לבקשתה זו של צמל והעדיפו את השקפת כוחות הביטחון, שלא הוכחה, הרואה באטימות והריסת בתים אמצעי הרתעה יעיל. בבג"צ 982/89, 984/89 אומר השופט גולדברג:

גם אם קיימת תפישה לפיה האמצעים האמורים אינם יעילים כל עיקר, עומדת מנגד תפישתו של המשיב כי יש לאמצעים אלה השפעה רבה, ושאימלא נקט בהם היה המצב באזור מתדרדר יותר. עניין לנו, אם כן, בהשקפות נוגדות ובהערכות מצב שונות, שצדקת אחת מהן על חברתה אינה בת הוכחה בערכאות שיפוטיות. במצב דברים זה, אין בידינו להתערב בתפישתו של המשיב, המופקד על הביטחון והסדר הציבורי, כשלא ניתן לומר עליה כי היא חורגת מגדר הסבירות.

עמדת בג"צ לא עונה לשאלה האם הטענה בדבר האפקטיביות של הריסת בתים – כפי שגורסת מערכת הביטחון – מצדיקה פגיעה כה חמורה בזכויות האדם.

11. אריה שלו, האינתיפאדה - הסיבות, המאפיינים וההשלכות, המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה, אוניברסיטת תל-אביב, 1990. ע"מ 127-129.

בית משפחת

קראבסה בעין-עריק

הבית נבנה בשנת 1965, היו בו 17 חדרים והתגוררו בו 25 נפשות (מלבד הבן העצור, מוחמד בן ה-18, שבשל החשדות נגדו נהרס הבית). הבית נהרס ב-30.10.90.

בעל הבית, האשם אל עבד קראבסה, בן 60, נשוי לשתי נשים ואב ל-14 בנות ובנים. שתיים מהבנות נשואות וגרות מחוץ לבית המשפחה. בבית גרים: האשם ושתי נשותיו; הבן חיירי, בן 22, עם אשתו ובתו, פאטמה, בת 7 חודשים; הבן אל-עבד, בן 21, ואשתו; הבן רווחי, בן 32, עם אשתו ושבעת ילדיו שהגדול בהם בן 12 והקטנה בת שנה וחצי; 8 ילדים בגיל בית-ספר.

לפי פסק-הדין בבג"צ 2665/90 נעצר מוחמד האשם קראבסה ב-27.2.90 ובחקירתו הודה בביצוע המעשים הבאים: השתייכות לחוליה ששמה לה למטרה לחסל משפטי פעולה; הכנת 14 בקבוקי תבערה ויידויים לעבר כלי רכב ישראליים ולעבר בנייני מימשל; השתתפות

בשלושה מעשי רצח של חשודים בשיתוף פעולה עם שלטונות ישראל (השלושה נדקרו בכל חלקי גופם וראשו של אחד מהם נכרת); ושני ניסיונות לרצוח חשוד בשיתוף פעולה.

ב-14.5.90 הוגש נגד קראבסה כתב אישום על מעשים אלה.

ב-3.6.90 נמסרה לאביו של החשוד הודעה על כוונה להרוס את ביתו.

ב-5.6.90 הגיש האב השגה (ערעור) נגד ההריסה.

ב-11.6.90 נמסר לאב כי ההשגה נדחתה.

ב-17.6.90 עתר האב לבג"צ, באמצעות עו"ד עוויסאת, וביקש לבטל את צו ההריסה, משני טעמים:

א. הבית מורכב ממספר יחידות דיור נפרדות, שבהן מתגוררות חמש משפחות ממשפחתו הרחבה של האב. מוחמד, הבן העצור, התגורר ביחידה אחת מהחמש, ובה שני חדרים. אין הצדקה, טען האב, להרוס את ארבע היחידות האחרות ולפגוע בכל בני המשפחה הרחבה, המונה 26 נפשות.

ב. משפטו של מוחמד קראבסה טרם החל וממילא הוא טרם הורשע בביצוע העבירות שיוחסו לו בכתב האישום.

ב-13.9.90 דחה בג"צ את העתירה בפסק-הדין כתב

בית משפחת קראבסה במחנה הפליטים עין-עריק, ליד רמאללה, לפני ההריסה.

הבית הסמוך לבית קראבסה, נפגע בעת ההריסה.

הבולדוזר לתמרון. בסופו של דבר פוצץ הבית באמצעות חומר-נפץ והדבר גרם לפגיעות חמורות בבתי הסמוכים. בבית אחד קרס גג הפח ונגרם נזק לריהוט. בשני בתים נפערו חורים בקירות ובקירותיהם של שני בתים נוספים נוצרו סדקים.

השופט מ. בן-יאיר:

בחינת ההודעה המפורטת, שהעצור מסר לחוקריו, מעלה, שהמעשים המיוחסים לו מפליגים בחומרתם. הם הביאו את המשיב לנקיטת אמצעי הרתעה לפי תקנה 119 לתקנות, ואין מקום להתערבותנו בשיקול דעתו של המשיב. נקיטת אמצעי ההרתעה האמורים אינה מתחייבת מכתב האישום שהוגש כנגד העצור, אלא ממעשיו החמורים, שפרט אותם בהודעה שמסר. על כן, העובדה שטרם החל משפטו של העצור אינה מצדיקה את התערבותנו בהחלטת המשיב. אשר לטענה, בדבר יחוד ההריסה ליחידת הדיור שהוזקה בידי העצור, אין מחלוקת שיחידת הדיור האמורה מהווה חלק בלתי נפרד מביתו של העותר, ועל כן אין לקבל את הטענה בדבר יחוד ההריסה. ב-30.10.90 ב-12:00 בצהריים הכריז צה"ל על עוצר בעין-עריק. ב-16:30 הגיעו כ-40 חיילים לבית משפחת קראבסה. קצין בשם "קפטן מוסלח" אמר לבעל הבית שעומדים להרוס את ביתו והורה לו לפנות את תכולת הבית. בני משפחת קראבסה ושכניהם פינו את הבית במשך כשעה. אז ניסו החיילים להרוס את הבית באמצעות בולדוזר אך בגלל תנאי השטח לא הצליח

בית משפחת קראבסה אחרי ההריסה.

או אטימת בתים, הרי בפועל התקבלה עתירה אחת בלבד מבין עשרות עתירות שהוגשו. הפיקוח השיפוטי של בג"צ על החלטת המפקד הצבאי מוגבל למדי והשופטים נוטים שלא להתערב בשיקולים בטחוניים בבואם לבחון את סבירות החלטות של הדרג הצבאי.

בג"צ דחה בעקביות את הטענות לגבי אי-תקפותה של תקנה 119 לתקנות ההגנה, שמכוחה מבוצעות ההריסות והאטימות. כך נדחו גם הטענות לפיהן עומדת הסנקציה של הריסת בתים ואטימתם בניגוד למשפט הבין-לאומי.

בג"צ לא קיבל את הטענה כי הריסת בתים ואטימתם מהווה ענישה קולקטיבית ותמך בהשקפת מערכת הביטחון - שלא הוכחה - הרואה בסנקציה זו אמצעי הרתעה יעיל. **בצלם** מחזיק בדעה שגם אילו הוכחה מערכת הביטחון מיתאם בין הריסות בתים לבין ירידה ברמת האלימות, לא היה בכך כדי להצדיק הפרה חמורה כזו של זכויות האדם.

לסיכום, עלינו לקבוע בצער כי בדחותו את כל העתירות (פרט לאחת) שהוגשו עד עתה, נותן בג"צ הכשר לפגיעה מתמשכת בזכויות האדם ולשימוש באמצעי ענישה חריף מאין כמותו, שהוגדר על-ידי נשיא בית-המשפט העליון לשעבר, השופט אגרנט, כ"לא אנושי".

הריסת ואטימת בתים היא שיטת ענישה ייחודית לישראל המתבצעת בהליך מינהלי, ללא משפט, ומבלי שהוכחה אשמתו של מי שבגינן נהרס הבית. כפי שהראינו, הנפגעים מהריסת בית הם בני משפחתו של החשוד בביצוע עבירות בטחוניות ולא הוא עצמו.

ניכרת מגמת ירידה מסויימת בהיקף השימוש בהריסת ואטימת בתים בתקופה אליה מתייחס דו"ח זה. למרות מגמת הירידה, עדיין מדובר בהריסתם ואטימתם של למעלה ממאתיים בתים בתקופה זו.

מגמת הירידה במספר הכולל של בתים שנאטמו או נהרסו החלה כנראה בעקבות החלטת בג"צ לאפשר לבעלי בתים לעתור לבג"צ לפני שיהרס ביתם. לאחר החלטה זו ניכרת עליה במספר האטימות וירידה במספר ההריסות.

בתקופה אותה בדק הדו"ח חלה ירידה בהיקף ההריסות ועליה באטימות בגדה המערבית. בתקופה זו היתה ברצועת עזה עליה מתונה, הן בהריסות והן באטימות.

הדו"ח מצביע על פער ניכר בין הנתונים שאסף **בצלם** לנתונים שמסר דובר צה"ל. אנו רואים בעובדה שאין בידי מערכת הביטחון מידע מלא על היקף השימוש בהריסות ואטימות בתים, עדות ליחס מזלזל.

בפרק העוסק בגישתו של בג"צ לעתירות בעניין הריסות ואטימות בתים, הצבענו על כך שלמרות מתן האפשרות לתושבי השטחים לעתור לבג"צ נגד הריסת

ביצורים

הרוני האינתיפאדה

מתחילת האינתיפאדה ועד לסוף חודש אוקטובר 1990, נהרגו בשטחים 712 תושבים פלסטינים מידי כוחות הביטחון. מהם:

- ▲ מאש חיה (כולל כדורי פלסטיק ו"גומי") — 678
 - ▲ פגיעות שאינן מאש חיה (מכות, כוויית, וכו') — 34
 - ▲ ילדים: 161. מהם עד גיל 12 — 45
- בגילאים 13-16 — 116

לפחות 83 בני-אדם נוספים נפטרו זמן קצר לאחר חשיפה לגזא מדמיע, מהם כ-30 תינוקות. קשה מבחינה רפואית להצביע על חשיפה לגזא מדמיע כגורם ישיר ויחיד למוות.

33 פלסטינים נוספים נהרגו, ככל הנראה, מידי אזרחים ישראלים ו-8 נהרגו מידי "משתפי פעולה". בתקופה זו נהרגו בשטחים 11 אנשי כוחות הביטחון ו-11 אזרחים ישראלים, מהם 3 פעוטות, מידי תושבים פלסטינים.

לפי סוכנות אסושייטד פרס נהרגו בשטחים מתחילת האינתיפאדה 293 פלסטינים שנחשדו בשיתוף פעולה עם השלטונות הישראלים.

בתוך תחומי הקו הירוק נהרגו בתקופה זו 24 אזרחים ישראלים, 3 תיירות ו-7 אנשי כוחות הביטחון מידי פלסטינים תושבי השטחים. לפחות 15 פלסטינים מהשטחים נהרגו מידי אזרחים ישראלים.

הרוני החודש האחרון

בחודש אוקטובר 1990 נהרגו בשטחים, לפי נתוני בצלם, 31 פלסטינים מירי כוחות הביטחון, מהם 28 בגדה המערבית (כולל ירושלים המזרחית) ו-3 ברצועת עזה.

לפי סוכנות אסושייטד פרס נהרגו, בחודש אוקטובר 1990, 21 פלסטינים שנחשדו בשיתוף פעולה עם השלטונות.

בחודש אוקטובר חלה עליה תלולה במספר ההרוגים בשטחים. לאחר ארבעה חודשים בהם היה מספר ההרוגים נמוך יחסית, נורו החודש על-ידי כוחות הביטחון 10 פלסטינים בגדה המערבית ו-3 ברצועת עזה, נפטרו מפציעהם שני פלסטינים נוספים ועוד 16 תושבי השטחים (ואזרח ישראלי אחד) נורו למוות באירועי הר-הבית ב-8 באוקטובר.

אזרח ישראלי ושני אנשי כוחות הביטחון (חיילת ושוטר) נדקרו למוות בשכונת בקעה בירושלים על-ידי פלסטיני תושב השטחים, ככל הנראה בפעולת נקם על אירועי הר-הבית.

פלסטיני אחד נורה בירושלים המזרחית, ככל הנראה על-ידי אזרח ישראלי, ונפטר מאוחר יותר מפצעיו, ושניים מתושבי השטחים נהרגו על-ידי אזרחים ישראלים בתוך תחומי הקו הירוק. שבעה מההרוגים החודש הם תושבי נפת גנין.

בית משפחת חיליל אל-שאער בחיאן יונס. נהרס חלקית ב-7.11.90.

בצלם, מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים, הוקם בפברואר 1989 על-ידי גוף רחב של משפטנים, אנשי רוח, עיתונאים וחברי כנסת. **בצלם** שם לו למטרה לתעד ולהביא לידיעת קובעי המדיניות והציבור הרחב את הפרות זכויות האדם בשטחים. נתוני **בצלם** מבוססים על עבודת שטח ותחקירים עצמאיים וכן על מקורות ישראלים רשמיים, עיתונות ונתוני מקורות פלסטיניים, במיוחד ארגוני זכויות האדם PHRIC ואל-חאק.

בְּצֵלֶם

תחקיר וכתביבה: נעמה ישובי
עריכה גרפית: יעל בוברמן
צילומים: יורם להמן
בשער: משפחת חיליל אל-שאער,
ביתם נהרס חלקית ב-7.11.90.

ISSN 0792-4003